

УДК 930.25(092)(477)

В. С. ШАНДРА*

**ІВАН ПАВЛОВСЬКИЙ – ІСТОРИК,
АРХІВОЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ
(до 160-річчя від дня народження)**

Висвітлюється внесок Івана Францевича Павловського в розвиток архівної справи та джерелознавства, а також у вивчення історичної минувшини Полтавщини.

Ключові слова: І. Ф. Павловський; архівна справа; документи.

Якщо спробувати порівняти Івана Павловського з іншими істориками, то серед них навряд відшукаємо хоча б одну особистість, подібну до нього. Минають роки, а значущість його постаті для українського архівознавства та історіографії не зменшується, а навпаки зростає. Пояснення цього феноменального явища знаходиться в кількох вимірах, і серед найважливіших є: витончене поцінування ним документів про подієве тло історії, на основі якого вибудовується міцний підмурівок його концепції регіональної історії України. Без його навдивовижу ретельно опрацьованих архівних даних не обходиться жодний історик, який займається дослідженням ХІХ ст. Кількість укладених ним довідників і словників, написаних праць і опублікованих документів з історії Полтавського краю вражає сучасників. Й мимоволі поставимо собі питання, чи були межі його працездатності, віри і переконання у важливості своєї праці? Зібрані та опубліковані ним дані, факти, цифри, документи почасти спроможні замінити сьогодні архіви, знищені в ході невблаганних військових дій на території Полтавщини. Лише окреслені ним свого часу наукові проблеми стають нині такими, яким присвячуються окремі книжки, статті, поглиблені наукові розвідки. А деякі з них, скажімо, з історії дворянства, українські історики так і не наважуються почати ґрунтовно вивчати, тоді як І. Ф. Павловський підготував про це двотомну працю.

Його внесок в архівну справу поцінується нами ще й тому, що вже в немолодому віці він, відгукуючись на важливі потреби часу, активно включається в обговорення й напрацювання конкретних і важливих пропозицій, котрі сприяли виробленню нової політики щодо

---

* Шандра Валентина Степанівна – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. Інституту історії України НАН України.

архівної справи і в Російській імперії, і в молодій Українській державі. Суть її полягала в тому, аби визначитися, в який спосіб мобілізувати державні інституції, широку громадськість на збереження архівів, як виховати в суспільстві повагу до історичних надбань.

Свій шлях у професію історика він, уродженець Калузької губернії (батьки переселилися до Полтавської губернії 1854 р.), розпочав традиційно для своєї доби. Після завершення навчання в Полтавській гімназії 1870 р. обрав історико-філологічний факультет Університету св. Володимира у Києві. Закінчив його успішно, із званням кандидата, й відразу почав працювати в

Іван Францевич Павловський.

Полтавському кадетському корпусі. Й відтоді “прикипів” до Полтави, став її незрадливим літописцем, творив її культурне середовище, знайомлячи читачів з історією краю, його найкращими людьми.

З позицій сьогодення, коли ми знаємо, як розвивалися події на межі двох попередніх століть з їх жахливими наслідками для України, можна стверджувати, що його історіюписання, можливо, було дещо провінційним, що автор сповідував позитивістську теорію історичного знання без глибокого аналізу його внутрішньої логіки, був проурядовим, офіційним істориком і т. ін. Та як інакше? На його дослідженнях, викладача військового навчального закладу, в якому він прослужив близько сорока років, не могла не відбитися військова ментальність – осмислення історії в прямолінійних судженнях, фактологія, об’єктивізація та незаперечність подієвого плину часу. Його важко розглядати у контексті українського національного осмислення історії, як і те, що йому, синові робітника залізничних майстерень, вдалося отримати вищу освіту, стати викладачем. Його викладацька діяльність в кадетському корпусі високо цінувалася владою – він отримував постійні заохочування численними орденами і чинами, і врешті 1903 р. йому було присвоєне дворянське звання. Однак у площині регіональної історії він досягнув неможливого, зібравши численні факти, впорядкувавши та видрукувавши їх як окремими книжками, так і публікаціями в багатьох періодичних виданнях. І його Полтавщина стала відомою і знаною на всю Російську імперію, з власною історією та людьми, яких він зробив окрасою та гордістю краю. Його спосіб укладання регіональних словників і довідників був підхоплений і раціонально розвинутий та навіть більше – удосконалений і продовжений у працях Петра Ротача та Івана Бутича.

Як справжній інтелігент-різничинець він вважав для себе благородною справою сприяти отриманню освіти та досягненню культурного розвитку людьми з інших соціальних прошарків, які через бідність не могли знати і розуміти історію, а тому досить активно включився в читання публічних лекцій. Починаючи з 1890-х років, він брав участь у загальногромадській програмі народних читань, в організації суботніх, недільних та вечірніх класів і курсів.

Коли історики почали об'єднуватися навколо принципів збереження архівних матеріалів, голос Івана Францевича прозвучав впевнено і вимогливо. Він з ентузіазмом підхопив ідею заснування губернських архівних комісій з наданням їм статусу державних інституцій, відповідальних за збереження архівів для прийдешніх поколінь. Його перу належить один із проектів заснування Полтавської губернської вченої архівної комісії (1903 р.). Він підтримав її створення необхідними практичними заходами, став правителем та скарбником її праць, до кінця життя обіймав посаду члена редакційної комісії. Його рукою були зредаговані усі випуски її "Трудов" (1903–1919 рр.). І. Ф. Павловський почав практикувати публікацію на сторінках цього наукового видання щорічних звітів для громадськості як про обсяг наукової роботи членів Комісії, так і про витрати коштів, демонструючи в такий спосіб високу відповідальність за покладену на себе роботу.

Як знаний фахівець, багато часу І. Ф. Павловський віддавав вивченню описів діловодних документів тих державних установ, якими опікувалася Комісія. А вони надсилалися не лише з Полтавської губернії, а й з інших, зокрема Харківської та Подільської. Тут важливо було оцінити описи діловодних документів з позицій майбутнього, аби з дотриманням певних вимог залишати справи на архівне зберігання, задовольняючи інтереси прийдешніх поколінь істориків. А це завдання було не з легких, враховуючи природне зіткнення різних інтересів і непередбачуваність запитів на історичну інформацію архівного походження в майбутньому.

Вчений схвально поставився до урядового проекту про охорону пам'яток старовини, створеного в Міністерстві внутрішніх справ. Навколо нього об'єдналися любителі історії – О. Мальцев, Л. Падалка, В. Щепотьєв, А. Рікман, М. Астряб – і разом вони створили атмосферу зацікавленості історичним минулим і відповідальності за його майбутнє. Як член урядової комісії для збирання відомостей про архіви, створеної на базі Російського історичного товариства, він продумав і добре організував дослідження місцевих архівів та підготував брошуру "Описание архивов Полтавской губернии" (Полтава, 1915). Для збору інформації запропоновано три різних листки-запитальники з відповідним формуляром для архівів міст, церков, волосних правлінь. До вивчення архівів та заповнення листків залучалося духовенство, земські начальники, директори та вчителі середніх навчальних закладів.

На основі одержаних півтори тисячі листків опубліковано одне з найкращих в Російській імперії і перше в українських губерніях описання архівів, в якому зазначався ступінь збереження архіву, місце та умови зберігання, а також повідомлялося про передачу до інших архівосховищ та вказувалося, коли і які частини ділових справ не збереглися через пожежі, базарний продаж, розкрадання, недогляд тощо. Окремо йшлося про інформативні можливості архівних джерел для вивчення соціальних структур, державних установ та для висвітлення найдавніших історичних подій в краї. У результаті копіткої праці було зібрано не лише найповнішу інформацію про архіви, а й донесено до найширшого загалу їх надзвичайно важливе значення для дослідження історії. Закономірно, що саме І. Ф. Павловський взяв участь у з'їзді представників учених архівних комісій 1914 р. в Санкт-Петербурзі, запропонувавши закріпити за архівними комісіями право контролювати збереження документів у відомчих архівах державних установ. Ця пропозиція стала значною віхою в розвитку державного регулювання архівної справи. Більшовицький лад Іван Павловський сприймав не схвально, як і більшість людей з його оточення. Та й чи могло бути інакше, коли нова влада не здатна була оцінити значення архівів, і йому ледь вдалося зберегти від фізичного знищення діловий архів Полтавського губернського правління. Той архів, який ним свого часу було описано та проаналізовано на предмет цінності для вивчення історичного минулого Полтавщини.

Особистий архів І. Ф. Павловського, що зберігається в Центральному державному історичному архіві м. Києва (ф. 267, 108 справ), суттєво доповнює характеристику історика та його творчості. Проте найбільшу цінність становлять копії тих документів, які свого часу він збирав і не до кінця використав у своїх працях, зокрема Яготинський архів князя М. Г. Репніна, який було вивезено до Санкт-Петербурга, та матеріали фондів, що були знищені в роки Другої світової війни. Окремо слід згадати про щоденник Осипа Бодяньського.

Іван Францевич Павловський заслуговує на нашу вдячну пам'ять і шанобливе ставлення не лише за все ним зроблене, а й тому, що своїм благородним внеском в науку він так чи інакше спонукає нас до важливих роздумів, серед яких найголовніший – в чому полягає наше завдання, аби підхопити естафету Івана Павловського та його сучасників.

Освещается вклад Ивана Францевича Павловского в развитие архивного дела и источниковедения, а также в изучение исторического прошлого Полтавщины.

Ключевые слова: И. Ф. Павловский; архивное дело; документы.

The article reveals the contribution of Ivan Frantsevych Pavlovskiyi to development of archival affairs and sources study, as well as studying of the history of Poltava.

Keywords: I. F. Pavlovskiyi; archival affairs; documents.